

Městský půdorys.

(Jeho rozbor historicko-právní.)

Podnět k této studii dala práce, kterou koncem minulého roku vydal univ. prof. Dr. Fr. Koláček¹⁾. Třebas se českým a speciálně moravským městům, pokud jde o jejich půdorys, dostalo již několikrát pozornosti, většinou od autorů, kteří se zabývali historií městskou, přece práce Koláčková je potud novinkou, že soustavně probírá moravská města se stanoviska geografického a snaží se jejich půdorysy roztrždit do několika skupin. Autor sám v předmluvě²⁾ vyloučil řešení historické a chtěl se obmezit pouze na hledisko zeměpisné, avšak stanovisku historickému se nevyhнул a téměř u většiny měst předdeslal nástin vývoje. Při tom nelze autoru geografu zazlívati, že se v těchto historických nástinech nedržel dosti kritiky historických prací o vzniku měst, čímž se stalo, že leckdy přijal za své výsledky už antikvované. Hlavní zásluhou práce Koláčkovy je její iniciativa a této stránce vděčí i vznik moje následující studie. Přiznávám, že nebýti práce Koláčkovy, nepokusil bych se zatím ani já o některá řešení nebo aspoň o jejich nadhození, protože jsem si sám vědom nejlépe, že není možno množství otázek souvisejících s městským půdorysem definitivně řešiti, hlavně proto, že nemáme dosud sebrán úplně materiál z jedné země, což však nedostačí, poněvadž tento problém vyžaduje materiál založený na bohatém podkladu srovnávacím. Jak jsem již v referátě o knize Koláčkově připomněl³⁾, otázka městského půdorysu není jen problémem geografickým, kde se vlastně jejich řešení provádí s hlediska daného (přítomného) stavu v určité době, nýbrž hlavně a především problémem historickým, neboť chceme-li se dopátrati, jak se dospělo k určitému stavu, musíme nevyhnutelně

¹⁾ Půdorysy moravských měst, Brno 1930, Spisy odb. Čes. zeměpisné společnosti B. 1.

²⁾ Str. 2.

³⁾ Časopis Matice moravské, roč. 55, 1931, str. 305—307.

sledovati postupný vývoj městského plánu. Poněvadž však úprava městského plánu je součástí městského zřízení, stává se z ní i otázka právně-historická, již chci v následující stati věnovati několik úvah.

*

Se stanoviska právně-historického hledíme na městský půdorys (plán) jako na *pramen*⁴⁾ a samozřejmě jej tedy podrobujeme pramenné kritice. Stanovisko geografické se pro toto hledisko ocitá v poměru vědního poznatku pomocného, čímž ovšem se nikterak nesnižují výsledky práce zeměpisné.

Pojímáme-li městský plán jako pramen, dostáváme tak analogon pojetí vesnického plánu, na který v této funkci vlastně poukázal po prvé Meitzen⁵⁾, třebas jeho výsledky nyní na mnoha místech jsou korigovány a leckde otřeseny, ač zatím nemáme všude za ně spolehlivé náhrady⁶⁾. Bývá však (hlavně se stanoviska geografického) opomíjen rozdíl mezi plánem vesnickým a městským. Tu jsme vlastně u podstaty a základu celého problému, poněvadž jako vesnický půdorys pokládáme za pramen

⁴⁾ Obecně na městský půdorys jako historický pramen ukázal Johannes Kretschmar (Der Stadtplan als Geschichtsquelle) v „Deutsche Geschichtsblätter“ IX, 1908, str. 133—141. Význam právně-historický zdůraznil na str. 137 a 138. Studium českých a moravských půdorysů podepřel svoje vývody především Adolf Zycha, když psal svoji práci o vzniku měst (Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden), kterou nejprve uveřejnil v „Mitteilungen des Ver. f. Geschichte d. Deut. in Böhmen“ (roč. 52 a 53), později pak 1914 v samostatném otisku, poněkud rozšířeném, jemuž připojil i náčrtý městských půdorysů. Českými a moravskými půdorysy před Kolářkem se zabývali častěji němečtí historikové a z nich sluší vytknouti: Ant. Hoenig, Deutscher Städtebau in Böhmen, Berlin 1921, a W. Geisler, Die deutsche Stadt v „Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde“ XXII, 1924, 5. Význam studia českých a moravských městských půdorysů zdůraznil G. Schoenaich v Zeitschr. f. Gesch. Schlesiens 60, 1926, 248.

⁵⁾ Wanderungen, Anbau und Agrarrecht der Völker Europas nördlich der Alpen (1895). Na Meitzena v městském plánu navazoval ještě Joh. Fritz, Deutsche Stadtanlagen (Programm d. Lyzeum in Straßburg, 1894), str. 15.

⁶⁾ Pro naše venkovské půdorysy, nemluvě o poznámkách, které navázaly na práci Meitzenovu, máme dosud jedinou práci, a to Wilh. Friedrich: Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation, Wien 1912, v Abh. d. geograph. Gesellschaft IX, 3.

k historii vzniku a vývoje vsi, tak i plán městský je nám pramenem historie vzniku a vývoje města, takže se nám vlastně celá tato otázka redukuje až na pojem vsi i města ⁷⁾. Je nesporno, že *město vzniká založením*, to jest normativním aktem se strany zakladatelské vrchnosti (panovníka, šlechtice světského nebo duchovního, později státu ⁸⁾), kterým se dřívější, buď prosté vesnici nebo osadě trhové nebo osadě nově založené, udělují zvláštní práva, jež právě pro svou různost od práv někdy i vesnicím propůjčovaným, označujeme „*městským právem*“. Toto „*městské právo*“, které se vyznačuje především městskou autonomií (jus statuta condendi ⁹⁾), vytváří pak z takto vzniklé osady individuum významné politicky, hospodářsky, vojensky i kulturně.

⁷⁾ V literatuře je trvalý spor o to, co má býti považováno za město. Pokud jde o městský půdorys, formuloval pěkně, třebaž z toho nevyvodil dalších důsledků, svoje stanovisko P. J. Meier (v Korrespondenzblattu d. Gesamtver. 57, 1909, str. 114), že městský plán není výtvorem měšťanstva, nýbrž dílem zakladatele města. Jestliže naproti tomu Ant. Hoenig (Deutscher Städtebau in Böhmen, 1921, str. 3), který se drží staré teorie o městech pozvolna vzniklých a městech založených, chce lišit mezi městem ve smyslu právním a městem ve smyslu formy usídlení, je to — mírně řečeno — nedorozumění, protože bez právního založení by vůbec nebylo vzniklo město a tak by se nebylo ani vytvořilo město jako forma usídlovací. V. Vojtišek ve spojitosti s vylíčením počátků pražského města (O vzniku pražského města, 1930, str. 7) mluví o „*zvláštním formálním aktu*“.

⁸⁾ Jasně toto stanovisko vyložil G. v. Below (Deutsche Städtegründung im Mittelalter, 1920, str. 15): „Der Anlaß liegt in dem bewußten Willen des Burgherrn, eine Stadt zu gründen“, ač i Below, podobně jako pro naše poměry Zycha, uznává kompromisní třídu měst vzniklých poněkud náhlým vývojem. Převahu hlediska, že města vznikají založením, uznává se stanoviska geografického i Walter Geisler (Die deutsche Stadt, 1924, str. 54 a 55). — Vývojovou definicí, jíž je formulován vznik města, vylučuje se vůbec možnost, aby pozvolný vývoj dal vzniknouti městu jako individualitě právní. U nás se stanoviska historického pro stanovisko, že města vznikají jedině založením, se vyslovil V. Vojtišek (ve svých přednáškách).

⁹⁾ V otázce městské autonomie (t. j. vydávání autonomních norem na rozdíl od aplikace norem, t. j. samosprávy) vyslovil se Walther Gerlach (Die Entstehungszeit der Stadtbefestigungen in Deutschland, 1913, str. 3), že nelze v rané době mluvit o autonomii. Ale vpravdě už udělením městského práva dostává se městu určité, byť nepatrné autonomie, kterou lze spatřovati v tom, že zakladatel deleguje městu část své pravomoci, aby pak v rámci delegační normy samo si vydávalo své normy, na př. právo trhové, soudnictví na trhu a pod. Intenzita této

Ačkoliv vlastně město předcházela prostá osada¹⁰⁾, vesnice, bylo by naopak velmi nesnadno charakterisovat, natož definovat pojem vsi. Zápornou definicí, že co není městem, je ves, vůbec nevyjdeme z tohoto bludného kruhu, ale porovnáním toho, co bylo řečeno pro pojem města, vysvitne, že tyto znaky scházejí osadě, kterou považujeme za ves. Tak především i ves může vzniknouti založením, jak se to dalo zejména v období kolonisačním, ba mohla ji býti propůjčena také určitá práva (na př. vesnice vysazené na právu purkrechtním), ale jednak obyčejně nebyla tato práva udělena vsi jako celku¹¹⁾, nýbrž jednotlivé osobě, na př. lokátorovi, ryehtáři, po případě dědičně a jednak nikdy tu nešlo o typické „městské“ právo.

Vzhledem k těmto okolnostem by nebylo ani správné, ani účelné lišit mezi vesnicí a městem tak, že při vesnici rozhodují motivy hospodářské, kdežto v městech se pohnutky hospodářské spojují s právními, protože ani při vesnici nelze motivů právních vyloučiti, na příklad při vzpomenutém purkrechtu. Je možno sice říci, že u města právní motivy, zejména pokud jde o autonomii, převažují, ale míra této převahy je neurčitelná, takže pozbývá toto lišení hodnoty.

Jestliže však tyto motivy nepřispějí k rozlišení pojmů vesnice a města, pomohou mnoho při posuzování vesnického a městského plánu¹²⁾. Charakteristická okolnost, že město vzniklo založením, nezbytně se projevuje i v povaze městského plánu. Při

---

autonomie nemůže býti podstatným znakem pojmu města, podobně jako nikdy není autonomie úplná a vždy zbývá část práv, kterými je město závislé na svém zakladateli.

¹⁰⁾ Zde ovšem nemám na mysli „osadu“ ve smyslu právních dějin slovanských, což je i sám sebou pojem velmi sporný. O otázce osad, které předcházely město, srov. Geisler, Die deutsche Stadt, str. 55.

¹¹⁾ U měst se záhy vlivem recepce římskoprávní mluví o nich jako o korporaci.

¹²⁾ Pro souvislost městského plánu s předchozím půdorysem vesnickým srov. zejména Johann Fritz, Deutsche Stadtanlagen (Příloha k programu lycea ve Štrasburku, 1894, zvl. str. 33 a násl.), jehož práce je vlastně prvá v německé literatuře, ale jehož výsledky jsou značně již překonány. Fritz také velmi zajímavě, ale bez zcela pevných základů vysvětloval spojitost slovanské vsi s německými městy, kterážto otázka však se netýká vlastně městského půdorysu, zvláště proto, že Fritz přijímal jako nezvratné některé these Meitzenovy (hlavně o slovanských okrouhlicích), jako vůbec patrně k městskému plánu byl Fritz přiveden dílem Meitzenovým.

vesnici vskutku, kritisujeme-li její půdorys, jsou nejdůležitější momenty hospodářské. Abych jen na příkladech nejznámějších to ukázal: typická ulicovka (Straßendorf) se tvoří a roste podél „ulice“, hospodářské tepny tak, aby stavení byla co nejvíce při silnici a jen z hospodářského důvodu se staví hospoda, která obyčejně je i rychtou a vůbec stavením, kde se soustředí skrovný společenský život vesnický, při vstupu do vesnice, z ohledu hospodářského rovněž se staví na konci vesnice, odděleně od ostatních stavení, kovárna, aby bylo omezeno nebezpečí ohně¹³⁾. Obdobně by bylo možno uvést i řadu jiných případů, jako na příklad při sporném typu prý praslovanské „okrouhlice“, ať už jediný vchod do ní a vyloučení všech ostatních vchodů i výstupů z návsi mělo účel obranný, který však byl v podstatě opět hospodářský, totiž ochrana dobytka, nebo pouze hospodářský, že to byly obce, které se kolonisační tvořily na jakýchsi výspách neb ostrůvcích uprostřed močališť neb slatinných krajín¹⁴⁾, nebo s důvody hospodářskými se setkáváme i při stavbě roztroušených horských vsí, že stavení jsou prostě stavěna vždy tam, kde právě hospodář má svůj pozemek¹⁵⁾ a pokud jde o samu stavbu, je dostatečně známo, že na vesnici nejdůležitějším důvodem oddělené stavby jednotlivých budov jest ochrana proti rozšíření ohně, tedy opět a jediné moment hospodářský. Naproti tomu ve vesnickém plánu bychom jen velmi zřídka našli momenty právní a jestliže se již s nimi setkáme, nemají obyčejně významu pro vesnický plán jako celek, nýbrž se týkají spíše jednotlivých usedlostí, jako na př. břemeno výměnku si vyžaduje stavby výměnkářské světnice a pod.

Jestliže tedy plán vesnický vzniká pod vahou hospodářských potřeb, je naproti tomu *městský půdorys* značně složitější jak ve své podobě — větší množství domů, význačných budov, ulic i prostranství —, tak i ve svých příčinách.

¹³⁾ Obvykle lze podle postavení těchto budov i usuzovati na směr frekvence po silnici, protože hospoda se staví na prvé místo už proto, aby se vyloučila možná soutěž jiných hospodských podniků (opět moment hospodářský!).

¹⁴⁾ Srov. citované dílo W. Friedricha, str. 141, 142, který považuje okrouhlice za vsi mladšího založení.

¹⁵⁾ Rozptýlené vsi na moravském Valašsku, ve slovenském Krušnohoří i někde na Podkarpatské Rusi, jsou patrně původu salašnického. Samozřejmě musí býti při posuzování plánu zachována co největší opatrnost.

Především již není snadno se dopátrati původního půdorysu městského. Kdežto vesnický půdorys je velmi málo proměnný, jak to spolu nese už konservativní rys agrárního zřízení i práva, a teprve až v novější době, kterou můžeme u nás téměř vymeziti termínem reforem Raabových a jim podobných, a hlavně až v nejnovější době se mění a změní, městský plán se mění ustavičně již od chvíle městského založení. Tato část práce na stanovení městského plánu, která je převážně historická, musí k rekonstrukci původní formy použití všech poznatků badání historického na pramenech listinných, kronikářských, a p. i archeologického, jako vykopávek atd. Mnoho zde ulehčí pro pozdější dobu stará vyobrazení, ačkoliv není možno vždy se na ně spolehnouti¹⁶⁾. Práci s rekonstrukcí městského plánu, již lze snad přirovnati pro její nesnadnost ke kritickému vydání pramene, považuji za velmi těžkou a nelze nikdy předem říci, zda se podaří dopátrati se aspoň uspokojivých výsledků¹⁷⁾. Názorně by bylo možno říci, že pro vesnický plán lze se spokojit u nás s indikačními skizzami katastrálních map a je korigovat podle dřívějších katastrů, mapových náčrtků atd., tedy pátrati od novodobého stavu zpět, kdežto při městském půdorysu nikdy to není bezpečné¹⁸⁾.

¹⁶⁾ Upozorňuji, že zcela moderním, ale bezpečným a názorným vodítkem pro sledování nynějšího plánu mohou nám býti letecké snímky, které podávají obraz města s ptací perspektivy. Leteckých snímků pro studium městského plánu použil částečně Paul Zucker, *Entwicklung des Stadtbildes, die Stadt als Form* (ve sbírce *Die Baukunst, München-Berlin 1929*). U nás nemáme podobné sbírky, protože snímky jsou většinou tajemstvím vojenské letecké správy, která však z nich některé zveřejnila na pohlednicích, kde reprodukční právo postoupila Klubu českoslov. turistů k propagaci cizineckého ruchu.

¹⁷⁾ Na př. výsledky nové práce Vojtíškovy (hlavně ve studii „O vzniku pražského města“, 1930, v „Samosprávné knihovně“, sv. 7), kterou byly antikvovány nejen práce dřívější jiných (Čelakovského, Zychovy, Tomkovy), nýbrž i jeho vlastní, přesunuly střed „města“, resp. jeho koncentrační bod na rychtu v Eberhardově svatohavelském městě. Vojtíšek odkazuje na podrobnější zpracování ve studii ve „Sborníku příspěvků k dějinám města Prahy“ (V.), kde se pravděpodobně dočkáme podrobného zpracování. Bezpečné zjištění „středu“ města by jistě způsobilo, že bychom také jinak musili analysovat městský plán pražský.

¹⁸⁾ Z častých popudů v cizině, jak studovat městský půdorys, stačí pro příklad uvést, že r. 1924 Historická komise pro Slezsko ustavila zvláštní sekcí pro badání o městském plánu. Srov. G. Schoenaich,

Musíme si uvědomiti, že co dělá město městem, je právě jeho *povaha právní*, která je dána již při založení. A tato skutečnost, která je dosti zřejmá vždy v protikladu k vesnici, se jeví v městském půdorysu. Jestliže — obecně formulováno — při vesnici její půdorys byl diktován momenty hospodářskými a to zároveň okolnostmi, které jaksí byly silnější než vůle jedinců, stávících si stavení ve vesnici, v městě se staví zásadně, krátce řečeno, „*podle plánu*“¹⁹⁾, čili podle vůle zakládající vrchnosti, po př. podle vůle autonomních orgánů městských, jimž tuto moc zakladatel delegoval. Proti tomuto názoru se nestaví ani skutečnost, že nemáme z nejstarších dob, zejména při založení, dochované přímé doklady o aktech upravujících městský plán, podle nichž by se mělo stavět nové město. Ale jednak lze připustiti jejich ztrátu, když na příklad mnohem důležitější dokumenty, jako zakládací listiny městské, se nám dochovaly jen v málo případech, a jednak máme bezpečné doklady o podobných normách z doby sice pozdější, ale opět ne tak mladé, abychom nemohli spatřovati v nich jen opravené normy, které se opíraly o starší vzory. Tak pro naše města z Prahy máme doloženy rozsáhlé a na tehdejší dobu velmi dokonalé předpisy stavební ze Staroměstského práva²⁰⁾, z nichž snad nejzajímavější je čl. 32. („*De pavementatione civitatis*“), upravující poměry staveb k uličnímu prostoru a pak čl. 76. („*De structura domorum*“) o zásadní nutnosti zdržeti se jakýchkoliv stavebních opatření bez souhlasu pražských šefů²¹⁾. Oba články pocházejí z r. 1331 a kolem r. 1336, tedy z první poloviny století XIV. a brzy na to máme doložen přímo klasičtý příklad úpravy stavebního práva v zakládací listině Nového města pražského, kde nadto je stanovena i pevná trestní sankce na toho, kdo by těchto

Stadtgründungen v Zeitschr. für Gesch. Schles., 60, 1926, str. 17. Srov. i usnesení německých sjezdů pro ochranu památek, na př. Korrespondenzblatt, 57, 1909, 124.

¹⁹⁾ Na pravidelnost městského plánu poukázal pěkně P. J. Meier v Korrespondenzblatt des Gesamtvereins, roč. 57 (1909), sloup. 106, a po něm Chr. Klaiber, Die Grundrißbildung der deutschen Stadt im Mittelalter (1912), str. 1. Nejnověji srov. G. v. Below, Deutsche Städtegründung im Mittelalter (1920), str. 33 a násl. Srov. také Ad. Zycha, Über den Ursprung atd., str. 32, který mluví o „*planmäßige Gründung*“.

²⁰⁾ Vydal E. Röbler v Deutsche Rechtsdenkmäler I (1845).

²¹⁾ Srov. Ant. Hoenig, Deutscher Städtebau in Böhmen (1921), str. 98 a násl.

předpisů nedodržel²²⁾). Ale kromě toho byl v pražských městech zvláštní úřad šestipanský, jehož kompetenci byly právě věci stavební. Příslušnost tohoto úřadu byla odvozena od vzoru augšpurských „baumeistrů“ a podle nich i v Plzni byl zřízen obdobný úřad. K r a t o c h v í l²³⁾ dobře ukázal, že patrně spojitost mezi vzorem a obdobnými institucemi sluší hledati hlouběji a to ve spojitosti těchto měst na základně společného jihoněmeckého práva.

Vliv založení města na určitém městském právu a jeho příslušnost k některé právní skupině mateřského města na podobu městského plánu zdůraznil nejvíce a především G. B e l o w. Nejde tu jen o jeho základní práci o teritoriu a městu²⁴⁾, nýbrž hlavně o poměrně malou a zhuštěnou slavnostní přednášku k 800. výročí založení Freiburgu i. B.²⁵⁾. B e l o w poukazuje tu zejména, že některá města (Kolín n. R.) do svého obvodu, leckdy už i hradbami ohrazeného, přijímají polnosti, takže jsou nejen právním, nýbrž i hospodářsky samostatným a soběstačným celkem²⁶⁾. Below kromě tohoto rozdílu a některých menších ruz-

²²⁾ Příslušná část zakládací listiny ze dne 8. března 1348 (vydal Jar. Č e l a k o v s k ý : Codex juris municipalis I, 1886, str. 82, č. 49), zní: „*Item ordinamus, ut nullus edificare vel construere ultra limites stratarum et vicorum alte vel base presumat, quodsi secus fecerit, per iudicem et scabinos predictos stratarum et locorum dicte Novae civitatis limites transcendentis precipimus demoliri et edificantes iudicio ipsorum iudicis et scabinorum pena arbitraria puniantur.*“ Na toto ustanovení poukázal, jakož i vyslovil domněnku, že při budování pražského města se zúčastnili cizí mistři, kteří pracovali podle vzorů, jež si s sebou přinesli, již P. J. M e i e r v Korrespondenzblatt, 57, 1909, 114, dále V. Vojtíšek: Staré plány pražské (1912, Knihovna čes. zeměpis. spol. č. 8), a po něm A. E. B r i n c k m a n n : Stadtbaukunst (1920), str. 30. Týž (Platz und Monument als künstlerisches Formproblem, Berlin, 3. vyd. 1923, str. 6 a 7) uvádí obdobné policejné-stavební předpisy z Bavorska, z let 1347 a 1489.

²³⁾ K r a t o c h v í l (Miloš): Šestipanské úřady v Starém a Novém městě pražském (1930), str. 9.

²⁴⁾ Territorium und Stadt (1900).

²⁵⁾ Deutsche Städtegründungen im Mittelalter, mit besonder. Hinblick auf Freiburg im Breisgau (1920).

²⁶⁾ Ve stručné a zhuštěné stilisaci Belowově je těžko zjistiti, o které stadium městského vývoje Belowovi šlo. Neboť v počátcích některých měst i u nás byly do území zakládaného města, které bylo ohrazeno hradbami, pojaty polnosti a vůbec nezastavěné prostory, které teprve znenáhla se vyplňovaly. Tak hned na př. při zakládání Prahy asi r. 1232 i po odečtení ploch tržové obce svatomikulášské, havelského města Ebr-

nosti hledá i rozlišení, pokud jde o stavbu domů²⁷⁾: skupina jižní prý stavi domy ke směru cesty tak, že hřeben (okap) střechy je rovnoběžný s ulicí (t. zv. okapové postavení, Traufenstellung), kdežto severoněmecká naopak tak, že dům stojí užší, tedy štítovitou stranou k ulici (t. zv. štítové postavení, Giebelstellung²⁸⁾. Nelze zde ani kontrolovati tyto jistě smělé domněnky Belowovy, ale je možno krátce říci, že v této strohé a nekompromisní formě nejsou pro naše města přijatelná. Přes to nelze upřítí Belowovým domněnkám zajímavosti a hlavně významu, že se nám dostává popudu, jak hledat nové cesty pro vysvětlení městského plánu.

Ale půdorys obce, u níž bezpečně máme zjištěnu právní povahu města, nemůžeme pojímati vždy v celku jako jednotný útvar. Neboť bezpečné historické zprávy, které nám dávají nahlédnouti do způsobu založení měst, vysvětlují, že města byla zakládána dvojím způsobem. První způsob dal se tak, že města

hardova, židovské osady a ostatních obcí, po případě už nově vzniklých osad klášterních, zbývá vždy dostatečně volné prostory pro polnosti a pod. Naproti tomu obvod Brna je tak úzký, že ztěží lze v něj vtěsnat představu větších polností. Zásadně si musíme býti vědomi, že vzdálenosti v městě se ztrácejí a že zastavěním se rozměry zdají býti kratší. Rozdíl vysvitne na př. porovnáním nejstaršího městského plánu pražského z roku 1200, jak se o jeho rekonstrukci pokusil V. V. T o m e k (Mappy staré Prahy, 1902, č. 1) s rekonstruovaným plánem brněnským ve stol. XIV. od B. B r e t h o l z e (Geschichte der Stadt Brünn, 1911, příl. 5). Pro novější dobu (XIV. stol., lucemburskou) příkladem měst s rozsáhlými volnými místy a jistě také s polnostmi je nepochybně v době svého založení Karlovo Nové město pražské, kde zastavení trvalo vlastně až do XIX. stol., jako na př. v části na Slupi nebo v Podskali. Srov. k tomu Ant. E n g e l, Praha v půdorysu a obrazovém vývoji, 1920, str. 8.

²⁷⁾ G. B e l o w, Deutsche Städtegründung, str. 49. Původní námět pochází vlastně od Joh. F r i t z e, Deutsche Stadtanlagen (cit. výše, 1894), který lišil města východoněmecká s pravidelným půdorysem, kdežto západoněmecká s půdorysem nepravidelným, což však odmítl P. J. M e i e r v Korrespondenzblatt, 57, 1909, str. 106. Vlastně tu jde o spor v Německu stále se vlekoucí v různých proměnách, o města založená (Kolonisationsstädte) a města vzniklá pozvolným vývojem, což ovšem odpadá, stavíme-li se na stanovisko důsledného městského založení.

²⁸⁾ Citov. práce str. 50. Na rozdíl postavení okapového od štítového poukázal, tuším, po prvé Chr. K l a i b e r, Die Grundrißbildung der deutschen Städte, 1912, str. 4—6, ale nevyvodil z toho důsledků zejména po stránce právní, jako tomu chce Below. Příklady štítového postavení domů v Praze uvádí Ant. H o e n i g, Deutscher Städtebau in Böhmen, 1921, str. 102 a násl.

byla zakládána na místech dosud neosazených nebo tak, že dosavadní obyvatelé byli sehnáni a při výstavbě města se vůbec nedbalo na půdorys dřívější osady. Tyto případy založení měst, které nejsou v našich zemích nikterak řídké, t. zv. založení „na holém drnu, na zeleném drnu“ (aus wilder wurzel), stejně jako jim obdobné a také v našich zemích se vyskytující znovuvysazení nebo přeložení staré osady na nové místo²⁹⁾, dovolují, že město takto založené mohlo se svobodněji rozvíjet, poněvadž nebylo vázáno na osadu předchozí, a proto také jejich půdorys skýtá všechny známky vlastního půdorysu městského. Druhý pak způsob založení měst záleží v tom, že město buďto je založeno na místě dřívějších osad, nebo dokonce, jak tomu je téměř vždy u měst v pozdějších dobách, povyšuje se osada už existující na město.

Je samozřejmé, že vůbec nemůžeme uvažovati se stanoviska právního o plánu městských osad, které byly teprve *povyšeny na města*³⁰⁾. Teprve snad až po uplynutí nějaké doby od pový-

²⁹⁾ Názorným příkladem takového přeložení je v Čechách Nový Bydžov (Ad. Zycha: Ursprung der Städte in Böhmen, str. 75), kde se přeložení stalo před r. 1305, kdy už máme jasné svědectví, že přeložení bylo dokonáno; k tomu srov. Kapras, Kniha svědomí města Nového Bydžova (1907), str. X, otisk listiny tamtéž str. XXV, a u Čelakovského, Codex juris municipalis II, 1895, str. 143, č. 78 („... *antequam civitatem ipsam de loco antiquo ad illum in quo nunc est, transtullissemus...*“). Ale podobných případů, třebaž ne výslovného přeložení, přece jen nového vysazení, nalezneme mnohem více. Tak je tomu vlastně i v historii Pelhřimova, kde — jak posledně dokázal Dobíáš (Dějiny Pelhřimova I, 1927, str. 110 a násl.) — staré město po vypálení od Vítkovců bylo novými lokátory upuštěno a město přeneseno na místo, dosud nezastavěné, kdežto degradovaná osada se stala předměstím nového města a snad už tehdy dostala podle obyvatel název Česká ulice. Pokud jde o města, jež bývají i ve staré době označována jako „nová“ (nova civitas, juvenis civitas), musíme vždy postupovat s úsudkem velmi opatrně, protože velmi často obec označená jako „stará“ nebyla před založením „nového“ města vůbec městem. Takové případy srov. zvláště Starý a Nový Kolín nad Labem (viz k tomu Zycha, Ursprung 62) a přímo markantní Tábor a Starý Tábor, což jest novodobé označení staré osady Sezimova Ústí.

³⁰⁾ S tímto stanoviskem, že se posuzuje stejně půdorys města starého jako nového, setkáváme se někdy u zeměpisců. S hlediska historického i právního není to ovšem vůbec přijatelné. Proto na př. nelze přistoupiti na hodnocení Kolářkovo, který do městského plánu brněnského čítá i ty části města, které k němu mnohem později přibýly

šení, kdy město už žilo způsobem městského života, bylo by možno i v plánu těchto obcí sledovati, pokud vzory jiných měst na ně působily, neboť nepochybně nově povýšená obec bude se snažit, aby se i v plánu přizpůsobila ostatním městům. Na plánu těchto měst tedy mohli bychom sledovat nejpíše, jak novodobá právní úprava stavebního práva měla vliv na vývoj městského plánu³¹⁾.

Situace se poněkud mění u měst, která sice byla založena na místě starých osad dřívějších, ale pouze tak, že do nového města tyto osady byly *přijaty* jako jeho součást a vlastně jim byly takřka pohlceny. Tento způsob zakládání měst vlastně je nejčastější a v našich zemích téměř pravidelný a bývá opět dvojího rázu, podle povahy původních osad. Především jde o osady, které byly pouhými *v e s n i c e m i*. Historické zprávy nám dosud dochovávají jména těchto osad u některých měst³²⁾, po případě se zachovala jména těchto osad v názvech ulic³³⁾. Ulice (platea,

a které mnohdy staly se součástí města až značně později. Tak nelze čítati do městského půdorysu starého část Brna kolem Cejlu, nebo ostatní části venkovských obcí, které byly přiděleny k Brnu až v polovici minulého století (Radlas, Křenová, Dornych, Staré Brno atd.). Ba nelze sem čítati ani Královo Pole, teprve počátkem tohoto století povýšené na město a samozřejmě vůbec nemůže být posuzován jako městský půdorys těch obcí, které teprve splnutím s Velkým Brnem se staly součástí města. K tomuto nesprávnému posuzování městského plánu svádí leckdy okolnost, že se posuzuje městský plán podle moderních map, což někdy zaviňuje nedostatek nebo nesnadná přístupnost k plánům starším. To na př. vadí i velmi svědomité a pečlivé práci W. Geislera (Die deutsche Stadt, 1924). — Do této skupiny měst s půdorysem původních neměstských osad patří vlastně všechna města, která dřívější teorie označovala jako města s *ponenáhlym* vývojem. Naproti nim stojí města založená kolonisační (t. zv. „Kolonisationsstädte“, srov. zejm. Below G., Städtewesen und Bürgertum, 1898, str. 29, 30).

³¹⁾ Na př. stran zastavení volné plochy, některá ustanovení požárního řádu, dopravní policie.

³²⁾ Na př. Plzeň (vlastně Nová Plzeň na rozdíl od původního hradu Plzně, který byl v místech nynějšího Plzence) byla založena na místě osady Malice, nyní Saského předměstí v Plzni (srov. Aug. Sedláček, Místop. slovník str. 582, 700).

³³⁾ V Praze na Starém městě jsou to některé osady kolem klášterů, na př. u kláštera bl. Anežky, na Novém městě osada na Zderazi, nebo původní vsi Jircháře, Opatovice a pod. Obdobou těchto vsí v nové době jsou osady, které byly připojeny k městu až v nové době, jak o nich byla řeč na př. při Brnu v pozn. 30.

vicus, zeile) je právě takovýmto prvkem se stanoviska právního a odtud ve středověkém městě nalézáme ulice jako shluky určitého druhu řemeslníků, na př. pekařů, řezníků, podobně jako se soustřeďují podle ulic i příslušníci určitých národností³⁴⁾ a židě, pokud netvoří vlastní čtvrti (ghetto³⁵⁾). Zejména nucená izolovanost židů vede k uzavřeným ulicím židovským. Zjev, že se v některých ulicích seskupují řemeslníci, nesouvisí jen s cechovníctvím a s typickým středověkým t. zv. „štěpením“ práce, jako spíše s otázkami živnostenské policie: soustředěním na př. jirchářů zbavuje se ostatní obyvatelstvo zápachu při vydělávání koží, obdobně jako při kovářích hlomozu, nebo při barviřích znečišťování vod atd.³⁶⁾ Tomuto obmezení však se nebrání ani sami živnostníci: jednak soustředěním do jedné ulice usnadňuje se jim cechovní dozor, zvláště pokud jde o zabránění nekalé sou-

³⁴⁾ Sem patří v našich městech časté „České ulice“ (platea Bohemorum), jak o ní byla zmínka na př. u Pelhřimova v poznámce 29, nebo v Brně (nynější Josefská) a pod., což právě charakterizuje národnostní složení našich měst. Zajímavou obdobou jest i „vicus Ungarorum“ ve Znojmě (srov. Zycha, Über den Ursprung, atd., str. 56).

³⁵⁾ Kde bylo více židů, soustřeďovali se v ghettech, jak tomu bylo zejména v Praze (býv. Josefov). Sem patří i typické moravské „židovské obce“, které byly vesměs (25) až na židovskou obec v Miroslavi a v Třebíči sloučeny s kmenovou obcí v letech 1919/1920 (srov. Statistický lexikon obcí v rep. čs. II: Morava a Slezsko, 1924, str. VIII). Ale i ve větších městech, kde bychom čekali značnější osadu židovskou, zůstávají židé obmezeni na pouhé ulice, na př. v Sušici nebo v Brně (nynější Masarykova s branou židovskou proti nynějšímu nádraží). Tento malý poměrně počet židů v městském obvodu souvisí hlavně s častým pronásledováním židů a jejich vypuzováním jak za hradby, tak i ze země. O obmezení židovských sídel srov. Fr. Roubík: Die Judensiedelungen in Böhmen auf den Ortsplänen v. J. 1727 v Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden, roč. III, 1931, a totéž v Časopise přátel starožitností, roč. 39, 1931, str. 49 a násl.

³⁶⁾ K tomu patří jako typický tento příklad: Když Karel IV. založil Nové město pražské, vydal Starému městu pražskému listinu ze dne 1. dubna 1347 (Čelakovský: Cod. jur. mun. I, č. 48), v níž dal možnost vykázat řemeslníky, kteří jsou na obtíž immisemi svého řemesla, do Nového města, jež bude založeno. Příslušný pasus v pozdějším překladu asi z poloviny XVI. stol. (vyd. tamtéž str. 79) zní: „*Také bylo-li by, že by se z řemeslníkuov některých, jenž kladivem dělají, a zvučí neboli jiných řemesl nepokojných svrchu psaným měšťanuom Většího města pražského nezdálo pro tlučení neklidné nebo pro těsnost v svém městě trpěti, aby se taková do nového města, kteréž minime vysaditi, sadili řemesla svá dělajíce.*“

těži, a jednak je to výhodné i pro zákaznictvo, protože zákazník může se obracet na pevné místo. Tedy na místo nebezpečí konkurence, že dva řemeslníci stejného druhu mají své provozovny velmi blízko u sebe, nastává seskupením výhoda, kterou by jinak ztěžilo bylo možno získati ³⁷⁾.

Ale vedle těchto prostých vesnických osad přejímají se velmi často *trhové osady*, což je zjev tak obvyklý, že bývá trhová osada považována za jakéhosi předchůdce města ³⁸⁾. S městem ji spojuje tržní právo, od města ji však zásadně odděluje jejich různý právní základ a udělení městských práv. Proto jsou sice časté případy, kdy do nově založeného města byly převzaty trhové osady, ale nechybí také dokladů, kdy zakladatel nedbal starších trhových osad, dáváje tak najevo, že je mu přednějším zájmem nové město než stará trhová osada. Výstižný případ toho máme v Praze, kde známá privilegovaná německá osada svatopetrská při založení Prahy byla roztržena hranicemi a hradbami nového města tak, že jen menší část dostala se do obvodu městského, část však hlavní zůstala před hradbami ³⁹⁾. Tomu nijak nevadí, že do Prahy byly pojaty jiné osady trhové, spíše naopak dokazují přezírání starodávné osady petrské ⁴⁰⁾. Skutečnost, že do

³⁷⁾ Odtud i v moderních městech nalézáme čtvrti, kde se prodej specialisuje (na př. čtvrti knihkupecké, bankovní a pod.).

³⁸⁾ Walter Geisler (*Die deutsche Stadt*, 1924) shodně s názory S. Rietschela (*Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*, 1897) uznává trhovou osadu za předchůdce města (str. 55). Tuto skutečnost Geisler zjišťuje pro jižní a východní Německo, čímž by byly asi zahrnuty i naše české země, pokud česká města byla vysazována na právu jihoněmeckém (norimberském). Věsti důkaz pro naše města je opět těžko pro dosavadní nedostatek materiálu, ale je možno přece vzpomenouti, že v našich čelných městech práva jihněmeckého, totiž v Praze a v Brně, máme doloženy tržní osady, kdežto naopak při Olomouci (severoněmecká skupina právní) jest existence trhové osady značně sporná. Že však bez souhrnného materiálu nelze činit spolehlivých závěrů, vysvětluje z toho, že český představitel severoněmecké skupiny, Litoměřice, mají trhovou osadu bezpečně doloženu. Srov. též Gustav Schoenaich, *Stadtgründungen*, *Zeitschr. f. Gesch. Schlesiens*, 60. roč., 1926, str. 9.

³⁹⁾ Přijmeme-li novou domněnku Vojtiškovu o svatohavelském městě jako středu vlastního pražského města („O vzniku pražského města“, 1930. srov. pozn. 17), ani trhová osada v místech nyněj. Staroměstského náměstí nebyla respektována.

⁴⁰⁾ Leč by byla zatím pozbyla petrská osada (z jakých příčin?) svého významu. Srov. k tomu Vojtišek, *O vzniku praž. města*, str. 10.

městského obvodu při založení města nebývá pojata jen jediná osada, dostatečně je demonstrována na příkladu brněnském, kde jistě již při založení do města byla pojata osada trhová při kostele sv. Petra a Pavla (na nynějším Zelném trhu) i při kostele sv. Mikuláše (na nynějším náměstí Svobody).

Obojí druh přejímaných osad, ať prostých vesnic, nebo osad trhových však má význam potud, že se jejich stopy zřejmě projevují na městském plánu. Tato skutečnost předpokládá, že zakladatel města respektoval tyto dřívější osady aspoň potud, že nevyžadoval jejich zboření a stavbu nových městských stavení na jejich místě, což však nevyklučuje, že dosavadní obyvatelstvo nebylo vystěhováno, ačkoliv ani opak není tím dosvědčen, ba spíše by se zdálo, že dosavadní obyvatelstvo bylo — třeba bez práv měšťanských — uvnitř nového města ponecháno. Staré prosté vesnice se na plánu projevují spleť drobných úzkých uliček⁴¹⁾, kdežto osady trhové naopak většinou příštímú městu odevzdávají náměstí jako koncentrační bod jeho života a tím i střed budoucího města, odkudž vycházejí další ulice.

Proto pojetí plánu takovýchto měst nesmí býti jednotné, nýbrž musí býti jejich plán rozložen v jednotlivé části a pak teprve tyto jednotlivé části mohou zvláště býti kritisovány.

Ze skladby městského plánu je jasno, že ony části, které si podržely půdorys dřívějších vesnic, nelze hodnotiti jako části, kde se projevuje úprava městského plánu. Poněvadž jde o vesnice, musíme je hodnotiti jako vesnický půdorys. V našich městech půjde tu většinou o t. zv. „ulicovky“, někdy sice snad složitějšího typu, tedy několik ulic navzájem kombinovaných⁴²⁾. V těchto částech bylo by možno nanejvýše sledovati, jak právní život městský asimiloval tyto staré vesnické půdorysy.

Pokud jde o části bývalých trhových osad⁴³⁾, je otázka

⁴¹⁾ Tak právem se příkladmo ukazuje na spleť uliček v okolí pražského Zderazu; příklady nalezneme všude, kde město absorbovalo dřívější ves.

⁴²⁾ Z y c h a (Über den Ursprung atd., str. 43, 57 i jinde) poukázal, že tu nešlo jen o města menší nebo podřadného významu, nýbrž že je mezi ně čítati i města zvláštní důležitosti jako Hradec Králové nebo Znojmo, které převzaly půdorys původní vsi, který patrně už leckdy byl stavěn se zvláštním zřetelem (na př. obranným).

⁴³⁾ Srov. i Fr. M e u r e r, Der mittelalterliche Stadtgrundriß im nördlichen Deutschland (1914), str. 3 a násl.

mnohem spletitější. Kdybychom jejich půdorys pojímali jako osad bez městského práva, pak by ani tyto části převzaté do městského plánu nemohly býti jinak hodnoceny než prosté vesnice, leda se zvláštním charakterem jako osady nadané trhovým právem. Takto by zůstaly ryzí městskou částí jen ony partie, které byly vybudovány až při založení města a po něm. Tyto části jsou nepochybně a nesporně *městskými*. Nejde tu nikterak o nepatrné části, jak nejlépe jeví se na př. v hradbách, v rychtě, radnici a pod.⁴⁴⁾ Zejména hradby bývají uváděny jako charakteristikon města, ač pro nejstarší dobu nejsou známkou všeobecnou. Nejlepším dokladem proti tomu jsou města nehrazená a i u nás existující zprávy o stavbě hradeb a všelijakých výsádkách k nim⁴⁵⁾. Naopak ovšem nelze podceňovati hradeb jako známek, že město je mocnou individualitou vojenskou a že se jimi vlastně určuje defenzivní význam města. Hradbami se vtiskuje městu pevnostní ráz a je jisto, že tento význam dal vznik zvláštnímu typu okrouhlých měst (Ringstädte) a pak ovšem také těm městům, kde bylo využito polohy, na příklad na říčním ostrohu, takže dostačilo budovati vlastní hradby jen v místech slaběji chráněných, jako je tomu na př. při Starém městě pražském (hradba ve směru nynější tř. Revoluční, Příkopu a tř. Národní), nebo při Českém i Moravském Krumlově neb u Litoměřic nad Labem, kde bylo využito polohy nad Pokratickým potokem a pod.⁴⁶⁾ Kromě toho však hradby mají ještě další význam, který

⁴⁴⁾ Kdybychom přijali nejnovější stanovisko Vojtíškov o vzniku pražského města, na př. by tu šlo o t. zv. „svatohavelské město“ Eberhardovo. Vojtíšek (na uv. m. str. 14) dobře poukázal na rozlehlost této městské části, která sahala vlastně asi od dnešního ústí Ovocného trhu do Celetné ulice až po ústí ulice Martinské do Uhelného trhu a zahrnovala v sobě vlastně čtvero trhů: Ovocný, Zelný (Zelený), Vaječný (Rytířská ul.), Uhelný. Už středověkému písaři se zdálo býti „magnificum“ (Čelakovský, Cod. jur. num. I., 721, č. 351).

⁴⁵⁾ Jako příklad lze uvést, že Sušice, ač byla královským městem, nebyla dlouho hrazena. Hradby byly prý stavěny teprve r. 1322 za Jana Lucemburského, což dosvědčuje — ač nikoliv spolehlivě — deska, která kdysi byla zasazena na městské bráně a dosud se dochovala. Spolehlivějším svědkem je listina krále Jana z r. 1325, 25. dubna, již král na úhradu stavby hradeb dal Sušickým potvrzení dřívějších práv a svobod (srov. Čelakovský, Codex juris municipalis, II, str. 210—211, č. 131).

⁴⁶⁾ O okrouhlých městech promluvil dosud nejobširněji Fr. Meurer. Der mittelalterliche Stadtgrundriß im nördl. Deutschland, 1914, str. 69

často bývá přehlížen, ač je vlastně důležitější než tento, a to, že se jimi určuje městský obvod, který je důležitý pro místní rozsah městského práva, protože skutečnost, že se podle městského práva řídily i někdy vesnice před hradbami mimo obvod městský, nijak jej neruší, neboť tu vždy šlo o vesnice třebas ne poddané, přece aspoň závislé na městu. Vedle hradeb je tu však mnoho ještě jiných objektů, které by zasluhovaly se stanoviska historicko-právního pro městský půdorys bedlivé pozornosti. Tak především jde tu o hlavní kostely, které v počátcích města měly nepochybně i význam jurisdikční. Srovnáním poměrů na př. v Německu a u nás bychom zajisté došli k novým uzávěrům, neboť do městského půdorysu v Německu bývá pravidelně pojmáno i imunitní území kolem dómu, kdežto u nás dosud nebylo nic podobného zjištěno, takže se zdá, že jsme tu už u vývoje pokročilejšího. Dále půjde o stanovení místa radnice a s tím spojeného problému rychty, neboť otázka radnice vlastně souvisí, jak ukázal V o j t í š e k ⁴⁷⁾, u nás se sporem o městskou samosprávu. Postavení radnice k hlavnímu náměstí, zda při jeho straně nebo mimo náměstí, nebo dokonce ve středu náměstí ⁴⁸⁾ je vlastně jedním prostředkem pro klasifikaci městských půdorysů. Vedle

---

a násl. Také Chr. Kl a i b e r, Die Grundrißbildung der deutschen Städte (1912), str. 16, stanoví jejich půdorys, ale vyzdvihuje správně defenzivní ráz. Pro naše poměry máme jediné studii Vinz. R i e m e r a o moravském Uničovu (Mährisch-Neustadt als mittelalterliche Festung v Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Mähr. und Schles., roč. 28, 1926, str. 10 a násl.), ale zřejmě přes chválu, které se mu dostalo od G. S c h o e n a i c h a v Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Schlesiens, 60 (1926), str. 248, význam hradeb přeceňuje. Se stanoviska právního promluvil o hradbách nejlépe W. G e r l a c h, Die Entstehungszeit der Stadtbefestigungen in Deutschland (1913), ale jeho práce se většinou týká období předměstského. — Z příkladů konkrétních sluší se zmíniti o studii Edwina Siegla (Über Entstehung und Entwicklung des Leitmeritzer Stadtgrundrisses) v slavnostním sborníku Leitmeritz 1227—1927, str. 67.

⁴⁷⁾ V. V o j t í š e k. Soud a rada v královských městech českých (Sborník věd práv. a stát., roč. 21, 1921), str. 43, 44, zvl. pozn. 6, dále str. 64 a násl.; týž. Staroměstská radnice a její památky (1927), str. 4; týž. Radnice staroměstská (1923), str. 29 a násl.; srov. týž. O novoměstské radnici v Praze (1928), str. 6 a násl.

⁴⁸⁾ Takovým významným příkladem z našich zemí jsou: v Čechách Sušice na Šumavě, Olomouc na Moravě, Levoča na Slovensku. Důležitost postavení radnice připomenul již Joh. Fritz, Deutsche Stadtanlagen (na citov. místě, 1894), str. 20. Srov. i výklad k pozn. 58.

těchto budov bude však nutno si povšimnouti i ostatních stavení, která byla významná pro právní a hospodářský život měst, jako na př. umístění kotečů ⁴⁹⁾ nebo postavení pranýře a pod.

Po vyloučení zmíněných částí městského půdorysu zůstávají nám ještě ony partie, které byly převzaty do městského plánu z *trhových osad*. Fr. Meurer ⁵⁰⁾ zřejmě pod vlivem učení S. Rietschela o spojitosti města s *trhovými osadami* odvozuje pravidelnost městského plánu od funkce tržiště. Ale nezdá se, že by důsledky vysazení *trhových osad* sahaly tak daleko, že by byly působily vždy i na město, které na místě nich bylo založeno a které je do sebe pojalo. Samozřejmě v některých případech je nesporno, že pravidelná a hlavně čtyřúhelníková forma náměstí byla odvozena od původní formy tržiště, jak se to patrně stalo při Staroměstském náměstí v Praze nebo při Zeleném trhu v Brně, abychom si volili příklady nejbližší. Naproti tomu je velmi těžce řešitelný půdorys staré osady německé na Poříčí v Praze, třebaš jen v části, která připadla do pražského města, nebo půdorys osady u sv. Jakuba v Brně. Proto pravdě bližší je nepochybně Dr. Warschauer ⁵¹⁾, který nehledá příčiny pravidelnosti městského plánu v *trhových osadách*, nýbrž v tom, že města, která vznikla na kolonizační půdě, měla spíše možnost vytvořit si volně a svobodně podle požadavků stavebního práva pravidelný půdorys (hlavně ve východním Německu), než města, která se musila jen přizpůsobovat osadám na jeho půdě již existujícím. Je ovšem jisto, že zkušenosti, které byly získány v *trhových osadách*, byly *zužitkovány* i při stavbě měst, ale jejich vliv nesahal dále než na formu náměstí, které si podrželo funkci tržiště.

Náměstí jako krystalizační bod nejen hospodářského, nýbrž i právního života městského, je samozřejmě i středem městského půdorysu. Nemluvě o jeho položení v celkovém městském plánu, jde především o jeho formu. A tu je nutno zdůrazniti, že nelze se spokojiti jen tím, co vyčteme z městského plánu, třebaš starého, nýbrž že musíme míti jeho formu i úpravu doloženu z historických zpráv, poněvadž jinak vlastně zůstáváme na půdě

⁴⁹⁾ Příkladem postavení kotečů uprostřed tržiště je patrně tržiště t. zv. svatohavelského města, Eberhardova v Praze.

⁵⁰⁾ Der mittelalterliche Stadtgrundriß (1914).

⁵¹⁾ V Korrespondenzblatt d. Gesamtver., 57 (1909), str. 121.

domněnek. Jako vzorný příklad lze uvést právě problém vzniku pražského města: jestliže se držíme dřívějšího výkladu, že střed pražského města bylo nynější Staroměstské náměstí, přijímáme téměř čtvercovitou formu jeho za základ a půjde jen o to, jak si vysvětlíme síť ulic, které se k němu připínají⁵²⁾. Naproti tomu je nesporné, že půdorys v části u Staroměstského náměstí je značně nepravidelný proti pravidelnému půdorysu t. zv. svato-havelského města Eberhardova, jak na to ukázal už A. E. Brinckmann⁵³⁾ a po něm Ant. Engel⁵⁴⁾. Tato část je pravidelný čtyřúhelník, který se kotei dělí ve dvě téměř stejné části (Zelený trh a Vaječný trh, nynější Rytířská ul.) a který na obou stranách vybíhá v trojúhelníkovitá zakončení, na straně jedné v Ovocném trhu, na druhé pak v Uhelném trhu. Na vlastním tržišti stojí kostel a nepochybně i rychta, takže bychom se tu setkávali s plně vybaveným městským půdorysem, jak jej shledáváme při městech, takže by i tento půdorys podporoval domněnku Vojtíškovu⁵⁵⁾, že vlastně zde byl střed města pražského při jeho založení kolem r. 1232. Šlo by pak o protáhlý jihoněmecký typ náměstí, jak jej pro jihoněmecká města stanovil Ant. Hoenig⁵⁶⁾, čemuž by odpovídala právní skutečnost, že Praha byla obdařena jihoněmeckým právem norimberským⁵⁷⁾. Ovšem bylo by třeba považovat prostor Zelený trh-Rytířská ulice za jediné náměstí, ale tomu by nasvědčovalo, že podloubí, o jehož tržní funkci ještě bude učiněna zmínka, shledáváme jen na straně severní a jižní a ani na starých plánech a vyobrazeních nemůžeme zjistiti exi-

⁵²⁾ Srov. o tom níže, kde bude zmínka o ulicích, a pozn. 62.

⁵³⁾ Stadtbaukunst, str. 25 a 26.

⁵⁴⁾ Praha v půdorysu a obrazovém vývoji (1920), str. 7.

⁵⁵⁾ O vývoji samosprávy pražských měst (1927), str. 11; též, O vzniku pražského města (1930), str. 15 a 16.

⁵⁶⁾ Deutscher Städtebau in Böhmen (1921), str. 24. Hoenig uvádí jako jiný příklad z Čech protáhlý půdorys Domažlic. G. Schoenaich v Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Schles., 60 (1926), str. 9/10, vykládá protáhlý půdorys náměstí jako typ menších měst, nadaných prý menšími právy, což ovšem nelze bez výhrady přijímati se stanoviska právního, protože stupeň městských práv je neurčitelný. Na protáhlou formu tržiště poukázal však již Fr. Meurer, Der mittelalterliche Stadtgrundriß im nördl. Deutschland (1914), str. 37 a násled.

⁵⁷⁾ Jak jsou vratké podobné domněnky, vysvítá na př. v případě Prahy z toho, že se na „havelské“ město vůbec nehodí jiná teorie Belovova, o které byla učiněna zmínka již dříve, že jihoněmecká města se projevují domy s „okapovým“ postavením.

stenci podloubí u kotečů uprostřed, které patrně byly nízké a dřevěné⁵⁸⁾. Tento plán protáhlého náměstí havelského města by se také shodoval s jinou teorií Belowovou⁵⁹⁾, že totiž západoněmecká města (slezská, kolonisační) mají tržiště ve formě dlouhých, širokých ulic na rozdíl od východoněmeckého „ryнку“.

Jak dobře a výstižně se chápal význam náměstí v pozdější době, pravděpodobně na základě zkušeností s náměstími v městech dříve založených, toho dobrým příkladem je založení Nového města pražského. Částečně na pravidelnost jeho půdorysu poukázal už Brinckmann⁶⁰⁾ a po něm Engel⁶¹⁾. Jde tu o tři náměstí, souměrně rozvržená: Senovážný trh (nynější Havlíčkovo nám.), Koňský trh (nynější Václavské nám.) a Dobytčí trh (nynější Karlovo nám.), jež směřují paprskovitě ke Starému městu a vzájemně jsou spojena (ul. Jindřišskou a Vodičkovou). Ale to vše jsou jen neklamné známky, jak uvědoměle a promyšleně byl navržen plán Nového města pražského při jeho založení, jak toho ostatně byla podána již ukázka při jeho zakládací listině.

Jako náměstí, stejný význam má i uspořádání ulic. Uliční síť vlastně teprve charakterisuje městský půdorys. Podle jednotlivých částí města, jest jejich směr buď dán založením, nebo určen původním předměstským osídlením (původní osady, trhové osady). Rozvržení ulic se řídí převážně důvody hospodářskými, ale je téměř nepochybné, že jako s hlediska geografického lze prováděti určitou klasifikaci právě podle uliční sítě, tak i s hlediska právně-historického by bylo možno naléztí také určitá vodítka pro rozlišení městských půdorysů, ale nedostatek přesně probádaného materiálu dosud brání vysloviti i jakékoliv domněnky⁶²⁾. Zato při ulicích naskýtá se ryze právní problém,

⁵⁸⁾ Tak na př. na plánu z r. 1729 (reprodukováno od Brinckmanna v *Deutsche Bauzeitung*, 45 [1911], č. 100, str. 854), kde je ovšem patrně podloubí jen na jižní straně Rytířské ulice, protože je plán kreslen pohledem k jihu, a stejně podloubí v kotečích nezaznamenává ani plán Jüttnerův z let 1811—1815.

⁵⁹⁾ *Deutsche Städtegründung*, str. 35, 36.

⁶⁰⁾ *Stadtbaukunst*, str. 29, a týž. v *Deutsche Bauzeitung*, 45, 1911, č. 100, str. 857/858.

⁶¹⁾ Praha v půdorysu (1920), str. 10. G. Schoenaich v *Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Schles.*, 60, 1926, str. 2, mluví dokonce pro východní Německo o normálním plánu.

⁶²⁾ Sluší zde vzpomenouti zajímavého námětu Jos. Pekaře, který v referátě o knize Ad. Zychy „Über den Ursprung der Städte in Böhmen“

pokud jde o jejich uspořádání a rozvržení domovních parcel k nim, na základě institutu renty⁶³). Tento zjev, na který v našich městech především poukázal B. Mendl⁶⁴), lze sledovati podle platů areálních a jím se nám vlastně odkrývá způsob lokace městské půdy. Půjde tu také o otázku, zda při výměře jednotlivých parcel byla sledována nějaká shodná nebo obdobná výměra, nejspíše ovšem v určitých skupinách měst, jak je velmi pravděpodobné⁶⁵).

Otázky městského půdorysu, jak se nám jeví hlavně měst-

v Čes. časopise histor., roč. 21 (1915), str. 268, poukázal na to, že staroměstský plán pražský jeví známky pravidelného založení: rozsah rynku, jeho pravouhlá orientace, hlavní pásma uliční vybíhají z rohů (úhlopříčnami), takže Pekař vyslovil domněnku, že je tu dosti pravidelnosti, abychom měli za to, že pražské město bylo založeno na ploše starého podhradí, t. j. staré osady. Zycha, který jak ve své studii o Praze, tak o vzniku měst zastával stanovisko, že Praha vznikla ponenáhlým vývojem (souhlasně s Kroftou v ref. v Čes. čas. hist., 19 [1913], 369—374, ale proti Čelakovskému), musil sice připustiti určitou pravidelnost městského plánu pražského po upozornění Teigehe (Prag, str. 187), ale nechtěl z něj vyvoditi důsledků. Lze říci, že sice staroměstské náměstí a ulice z něho vybíhající jeví trochu pravidelnosti (srov. zvl. na leteckých snímcích), ale úhlopříčnovité sestavení ulic by bylo vskutku velice ojedinelé a ztěží bychom našli podobného příkladu, takže bych byl nakloněn spíše tento zjev vykládati jako zjev hospodářský, že intensivnější frekvenci v rozích se odpomáhalo ulicí. Ostatně ulice vybíhající z náměstí jen malou chvíli sledují směr úhlopříčen, a i ten je porušen v rohu u radnice, nemluvě ani o tom, že strany náměstí jsou porušeny spojením se židovským městem a Železnou ulicí. Konečně relativně se jeví okolí staroměstského náměstí velmi nepravidelné proti schematickému půdorysu „havelského“ města.

⁶³) Pro Nový Bydžov na to poukázal Ant. Hoenig, Deutscher Städtebau in Böhmen (1921), str. 6.

⁶⁴) Zejména ve studii Z hospodářských dějin středověké Prahy (Otisk Sbor. přísp. k děj. m. Prahy, sv. V, 1925), str. 26 a násl., a týž, Hospodářské a sociální poměry v městech pražských v letech 1378 až 1434 (otisk Čes. časopisu histor., roč. 22 a 23), zvl. str. 39. Tamtéž jsou připojeny i tabelární přehledy platů na domech na Staroměstském náměstí, v Celetné ulici, v ul. Spálené, na Koňském trhu a na nám. Novoměstském. — U Doks v Čechách máme zachována jména lokátorů Konráda a Hertvika z Hrobů (Reg. II, 463) a patrně pražským lokátorem byl Eberhard se svými přáteli (srov. Čelakovský, Cod. jur. mun. I. 720).

⁶⁵) Na to ukázal G. v. Below, Deutsche Städtegründung, str. 46, který zjistil pro Freiburg i. B. velmi pravidelnou výměru (50 × 100 stop) a zjistil její spojitost s flanderskými městy. Výměru máme z našich měst dochovánu u Poličky.

skou uliční sítí, jsou převážně rázu technického a také třídění městských půdorysů je v podstatě problém technický. Pravidelnost městských plánů odvozoval A. E. Brinckmann⁶⁶⁾ od zásady stavebního umění gotického, že má být stavěno pravidelně sice, ale vždy účelně podle místních potřeb. Středověká města projevují značný individualismus i v půdorysech a z téhož důvodu nelze se dopátrati přesné klasifikace. Brinckmann vtipně porovnal středověká města s dnešními tak, že středověká města následkem individualismu jsou každé typem pro sebe, kdežto města moderní (na př. americká) jsou stavěna podle pevného schématu, který osobitost stírá. Pro tento středověký individualismus, kterému nepochybně byla podřízena výstavba města, naskytne se množství otázek tím nesnadněji řešitelných, že nám leckdy chybí vůbec zprávy o předpisech stavebního řádu i stavebně-policejních⁶⁷⁾.

Poněkud nám na pomoc přispějí výsledky badání po stránce historie hospodářské⁶⁸⁾. Její stanoviska se v mnoha bodech stýkají se stanovisky historicko-právními. Hospodářské poměry rozhodovaly již při založení města a byly vlastně motivem, proč došlo k právnímu zakládacímu aktu, ale projevíly se při založení hlavně v právu tržním, které velmi často bylo nadlepšováno právem cesty, skladu a pod. Tyto hospodářské důvody vedly i k úpravě městského plánu, zejména tržiště a hlavních komunikací, tedy ulic. Nesporně veliký význam při založení města měla poloha budoucího města⁶⁹⁾ a pak půda (terén), na které byla

⁶⁶⁾ Stadtbaukunst (1920), str. 17. Brinckmann následoval tu hlavně Félix de Verneilh, a demonstroval svůj názor na městech francouzských. Protože se stanoviska právního Brinckmann se držel běžné teorie o městech založených a pozvolně vzniklých, vysvětloval půdorys těchto měst tak, že pravidelnost nebyla tu pod vlivem gotiky, nýbrž že vyplynula ze snahy rychle a jednoduchým způsobem zastaviti danou plochu (srov. Platz und Monument, 3. vyd., 1923).

⁶⁷⁾ O různých menších správních opatřeních jako na př. o maximální výměře zásahu do uličního prostoru při arkýřích, balkonech, vysunutých patrech, domovních schodech, srov. G. Below, Städtewesen (1898), str. 32.

⁶⁸⁾ Hospodářské důvody v městském plánu po prvé zdůraznil Joh. Fritz, Deutsche Stadtanlagen (1894 na uv. místě), str. 8. Srov. též G. Below, Deutsche Städtegründung (1920), str. 12. a též moji stať ve Sborníku K. Engliše (1930), str. 363 a násl.

⁶⁹⁾ Viktor Dvorský, Poloha měst v Čechách (Čas. musea král. čes. 1916), zvl. otisku zvl. str. 6 a násl.

města zakládána ⁷⁰⁾, takže dokonce jsme svědky toho, že ohledy právní musí někdy ustoupiti zájmům hospodářským, takže jen zřídka a to ještě u menších měst se setkáváme s ryzími typy městských půdorysů. Vskutku také někteří badatelé o městském plánu kladli důraz na hospodářské skutečnosti větší než na právní. Tak pro naše země Ant. H o e n i g ⁷¹⁾ stanoví jako základní požadavky: tržní obchod, bydlení, provoz a obranu. Bylo by možno jistě polemizovati, zda tyto požadavky jsou výstižné, ale dobře nám znázorňují, jaká váha se přikládá právě stránce hospodářské. Zejména z hospodářských důvodů velmi silný byl moment komunikační, kterým se leckdy mění i základní městský půdorys, jak byl dán s hlediska právního. Tak na příklad je nesporno, že základní forma tržiště (náměstí, rynku) byla pravoúhlá, ať už čtvercová nebo obdélníková, ale právě z důvodů hospodářsky komunikačních vyskytají se náměstí trojúhelníkovitá a to v podobě rovnoramenného trojúhelníku, po jehož ramenech jdou nejdůležitější směry provozní. Jest ovšem snadno pochopitelné, že takováto forma tržiště vznikla již v předměstské osadě trhové, ale právě okolnost, že založením města nebyla podoba náměstí změněna, dosvědčuje, jak silné byly pohnutky hospodářské ⁷²⁾.

Nelze si zatajiti, že bude velmi těžko se dopátrati nějakých uspokojivých závěrů, protože život hospodářský je příliš mnohoznačný. Bude to řada problémů, často velmi významných, které dosud nebyly řešeny. Tak na příklad srovnávací materiál nám ukazuje, že v poměru náměstí k hlavní provozní tepně máme

⁷⁰⁾ Srov. Fr. K o l á č e k, Půdorysy moravských měst (1929), str. 6. a před nim se širšího hlediska G. B e l o w, Deutsche Städtegründung (1920), str. 33.

⁷¹⁾ Deutscher Städtebau in Böhmen (1921), str. 12.

⁷²⁾ Příklady takovéhoho typu náměstí (dvě ulice vidlicovitě se rozbíhající) uvedl Chr. K l a i b e r, Die Grundrißbildung der deutschen Städte (1922), str. 22. Tak by bylo možno asi vykládati náměstí Svobody v Brně, které je vlastně tržištěm trhové osady kolem kostela sv. Mikuláše: první (západní) tepna by tu šla směrem Masarykova tř.—Česká ul. (dříve spojka od brány Židovské [platea Judeorum] k bráně Veselé [platea Laeta]) a druhá (východní) směrem Masarykova tř.—ústí ulice Koblížné (platea Pastillarum), resp. ulice Běhounská (platea Cursorum), protože průlom ulicí Rašínovou je původu zcela moderního a malá ulička (platea Lapidea) byla vlastně slepou ulicí, končící v místech osady svatojakubské.

dva typy měst: první, kde provozní komunikace probíhá náměstím a to většinou po jedné jeho straně, aby nebyl jí rušen trh uprostřed náměstí, a druhý, kde náměstí leží stranou tepny, s níž je spojeno jen menšími spojovacími ulicemi, aby tržní život nebyl rušen provozem⁷³). Dále je tu zjev dvojího náměstí, který sice v některých městech lze odvozovati z dvojí osady trhové, ale tam, kde nemáme historických zpráv o existenci předměstských osad trhových, je dosud neřešitelný⁷⁴). Velmi pak důležité jsou hradební ulice (parkán, latrán), které leckdy slouží jako souběžné ulice, které ulehčovaly provozu hlavní tepny a po př. dovolovaly vyhnouti se ruchu na náměstí, ačkoliv ve středověkém městě vždy se výpadní komunikace, pokud možná, soustředí na málo míst, aby bylo možno kontrolou v branách dostáti nejen účelům obranným, nýbrž i finančním (vybírání poplatků)⁷⁵). Dále je to problém podloubí a průjezdů, kde jde nejen o jejich hospodářský význam, jako je jejich účel tržní nebo spojení dvou komunikací, po př. rozšíření příliš úzké komunikace, nýbrž sporná otázka právní, totiž vlastnictví k pozemku překlenutému podloubím nebo průjezdem⁷⁶). Konečně je

⁷³) Příklady uvedl Chr. Klaiber, Grundrißbildung atd., str. 28. Příklad dosti asi složitý obou náměstí v jediném městě by bylo možno uvést z Brna: první typ je náměstí Svobody, typ druhý pak Zelný trh, který je s tepnou směru tř. Masarykova—ul. Česká (srov. výše poznámku předcházející) spojen pouze Kapucínskou ul. (dříve forum carbonum) a krátkou spojkou prodloužené Orlí ul., protože průlom ulice U tržnice je novodobý, ale Zelný trh sám má po severní straně vedenou tepnu směru brána Brněnská-Měnská (nynější ul. Starobrněnská-Orlí).

⁷⁴) U nás poukázal na to Adolf Zycha. Über den Ursprung der Städte in Böhmen atd., str. 37 a násl., který jedno náměstí, jím označené jako horní, klade v blízkost hradu, druhé pak dolní dále a níže. Že se toto rozlišení nehodí na všechna města, je samozřejmé, tím méně však souhlasí s novými názory na vznik Prahy. Je to častý zjev zvláště na Moravě (Olomouc, Brno, Uherský Brod atd., srov. příklady v práci Kolářkově), ale máme jej doložen stejně v Čechách (Litomyšl, Hradec Králové, Cheb a j.), jakož i v Německu.

⁷⁵) Pěkně řešil v konkrétním příkladě Litoměřic nad Labem tuto skutečnost Edwin Siegl, slavnost. sborník Leitmeritz 1227—1927, str. 69.

⁷⁶) Na účel podloubí poukázal A. E. Brinckmann, Stadtbaukunst (1920), str. 12. Pro české poměry srov. Emil Svoboda, O právní povaze pražských podjezdů a podloubí (Správní obzor, roč. 2., 1910, str. 173 a ns., 272 a ns.), B. Kubíčková, Právní vztahy k praž-

ještě mnoho otázek, dosud nezodpověděných, jako zjev dvojích měst a pod.⁷⁷⁾.

Na jiném místě jsem již poukázal⁷⁸⁾, že obyčejně se stanoviska historického a tím spíše právně-historického bývá zapomináno na městský plán a jeho vývoj v době novější. Ale ani pozdější forma městského půdorysu není nezajímavá a skýtá velmi mnoho problémů právních i hospodářských. Zvýšené třídění sociálních rozdílů a zavedení nových způsobů techniky, zejména ve výrobě, se projevuje podstatně i v městském plánu. Podobně jako se dříve třídily ulice podle svého hospodářského určení, tak nyní se vytvářejí celé čtvrti převážně obchodní (city) a zavedením tovární výroby čtvrti průmyslové. Tyto čtvrti se obvykle umísťují ve směru nejčastějších větrů od města, aby město samo bylo co nejméně zatěžováno kouřem, prachem a zápachem, což je tedy obdoba starých immisí. Naopak zase za zdravější a proto vyhledávanější pro bydlení proti těmto čtvrtím, které u nás leží pravidelně na východě⁷⁹⁾, považují se čtvrti na západě (westend!), které z toho důvodu obyčejně také mají vyšší pozemkovou rentu, tím také dražší činže a proto jsou obydleny třídami majetnějšími⁸⁰⁾. Analogické důvody, podepřené i dokonalejšími názory hygienickými, vedou k rozdělení místa bydliště od pracoviště, takže v nových městech je běžný zjev, že obyvatelé jindy bydlí, než pracují. Toto rozdělení však vede k nové skutečnosti, totiž vyrovnati vzdálenost mezi bydlištěm a pracovištěm, což zase způsobuje problémy dopravní. Konečně zmíněné sociální protivy, poměry drahotní, zvláště pokud jde o byty,

ským loubím (Zprávy památ. sboru hlav. m. Prahy, sv. 7., 1925, str. 135—138). — Spornými zůstávají, třebaž se dají vysvětliti různými účely, vysunutá patra a arkýře.

⁷⁷⁾ V Německu takovýmito příklady je Frankfurt n. Moh. a Toruň, jak na ně poukázali G. Below, *Städtewesen* (1898), str. 26, a A. E. Brinckmann, *Stadtbaukunst* (1920), str. 20. U nás by bylo možno uvésti pražské město (staré) a Menší město a později ještě Nové město pražské.

⁷⁸⁾ V referátě o knize Kolářkové v *Časopisu Matice moravské*, 55, 1931, str. 306.

⁷⁹⁾ Srov. v Praze Libeň, Vysočany, v Brně Cejl.

⁸⁰⁾ Pokud vím, zabýval se těmito otázkami u nás zesnulý prof. Jos. Gruber, ale výsledky svých studií kromě universitních přednášek nepublikoval.

způsobují, že vzniká periferie jako část s obyvatelstvem nejchudším a sociálně slabým.

Ale i tak stále se vyskytají nové a nové otázky jak právní, tak hospodářské. Jimi, stejně jako problémy z historie městského půdorysu, je zaručen význam studie městského plánu a bylo by vskutku žádoucí, aby badání v městském plánu zejména našich měst, která svou důležitostí nikterak nestojí za městy německými, bylo věnováno dostatek zájmu, jak si toho význam našich měst zaslouhuje.